

תומאס א. לואיס

תומאס א. לואיס (Lewis) הוא פרופסור במחלקה ללימודי דתות באוניברסיטת בראון, ומרצה אורח באוניברסיטת פרינסטון. קודם לכן לימד באוניברסיטת הרווארד. לואיס מתמחה בפילוסופיה של הדת. בין ספריו:

- *Why Philosophy Matters for the Study of Religion - and Vice Versa*, Oxford, 2015.
- *Religion, Modernity, and Politics in Hegel*, Oxford, 2011.
- *Freedom and Tradition in Hegel: Reconsidering Anthropology, Ethics, and Religion*, Notre Dame, 2005.

להלן תשובותיי. חלקים מסוימים בהן הם יותר טכניים משהייתי חפץ, אך זוהי מחוייבות מקצועית בכתיבה על הגל. אנא ידעי אותי אם לא הבנת כהלכה את שאלותייך. אני מודה לך על ההזדמנות לנסות ולבטא באופן תמציתי את מחשבתי על סוגיות אלו. היה זה ניסיון מעניין.

1) זו שאלה מצוינת. את מניחה את האצבע על לב המחלוקת לגבי הגל. מהדורות רבות של ספרי מחקר ולימוד עדיין מתארות אותו כמי שמציע שיטה טוטליטרית שממוסת כל הבדל וקונטינגנטיות, בעודה דוחסת מציאויות מורכבות לתוך מבנה נוסחתי. אף על פי כן, חלק ניכר מהעבודות האחרונות מדגישות את תשומת הלב של הגל להבדל, ואת הזיקות בין מחשבתו לבין חלק ניכר מהמחשבה שנכללת תחת הכותרת פוסט-מודרניזם. ואולי חשובה מכך העובדה, כי שני הקטבים הללו אינן האפשרויות היחידות.

ואולם, בטרם אנסה לשרטט אפשרות נוספת, הרשי לי להביע חשש כללי שמקנן בי באשר להפשטה. אחד החששות שיש לי לגבי שתי הנטיות הללו בפרשנות של הגל הוא שלעיתים קרובות הן נותרות ברמה מופשטת מאוד. ככל שהלשון של הגל היא, לעיתים קרובות, מופשטת, היא גם לעיתים קרובות מאוד קונקרטי – למשל באופן בו הוא עוסק בסוגיות אקטואליות בפוליטיקה ודת. אם – כאשר אנו מבקשים להבחין בחשיבותו של הגל עבור סוגיות כגון החיים החברתיים והפוליטיים, כמו גם עבור האמנות, הדת והפילוסופיה (התחומים בהם נדמה, לעיתים קרובות, שמה שמונח על

הכף הוא הרה גורל) – נאפשר לטענות מופשטות לגבי זהות והבדל לפעול ביתר שאת, הרי שקיימת בכך סכנה ממשית. חשוב לזכור זאת בטרם אנו נרתעים מדי, או לחילופין מתפתים, על ידי טענות מקיפות לגבי שיטה, זהות, הבדל או תנועה.

כעת, אם לחזור לשאלה הכללית – אני שותף לביקורות על הקריאה המסורתית, הטוטליטרית לעיתים קרובות, של הגל כמבטל כל הבדל משמעותי. בה בעת, אינני סבור שהאלטרנטיבה היחידה היא מעין משחק אינסופי. בקריאה שלי, האופן בו הגל הן מתייחס להבדל ברצינות והן טוען לסוג של סיגור, מבוטא בצורה הטובה ביותר במונחים של השלמה או הגשמה בלתי-מוגבלת. ההגשמה שאחריה עוקב הגל (בדרך אחת בשתי הגירסאות של 'הלוגיקה' שלו, ובאחרת בחלקים האחרונים של השיטה – "הרוח המוחלטת", העוסקת באמנות, בדת ובפילוסופיה), כרוכה בתודעה-עצמית ברורה באשר לתנועות של המחשבה כזו שמגדירה את עצמה. היבט זה של הפרויקט של הגל נובע מעיבודו מחדש את תיאורו של קאנט את הספונטאניות של המחשבה. עניין מהותי לנקודה של הגל הוא הרעיון שהמשמעות, או החשיבות, נקבעת על ידי מושגים שמופקים, בסופו של דבר, על ידי הפעילות של המחשבה, ולא על ידי נתון כלשהו. ללא הקביעות הללו של המחשבה, אובייקט משוער הוא דימוי ספקטראלי או מוצב, ולא אובייקט בשום מובן משמעותי. כאשר הפרויקט של הגל מובן לאור מתווה זה, אזי הרעיון של השלמה שמופקת – אין משמעו הפסקת כל תנועה, ולא ידע סופי של הכל. מה שאנו לומדים, בהגיענו לשלב זה, אינו את התשובה לכל השאלות המסוימות; לא לכך הגל מתכוון ב"דיעה מוחלטת". אך ישנו סוג כלשהו של השלמה: אנו מגיעים לכך שאנו תופשים את המחשבה, את התבונה, ואת הקריטריונים לשיפוט בכל הקשר מסוים – ככאלו שמוגדרים, בסופו של דבר, על ידי פרקטיקות ההנמקה החברתיות שלנו, ולא על ידי תוכן נתון כלשהו שאינו תלוי בפעילות זו. אין זה אומר שתנועה זו מסתיימת, אלא רק שאנו תופשים אותה – כפי שלא תפשנו קודם לכן – כמוגדרת על ידי תנועה זו עצמה, ולא על ידי סוג כלשהו של סמכות חיצונית או הינתנות.

ואולם התודעה האמורה – שלפיה אנו, הסובייקטים החושבים, מגדירים תנועה זו – אינה טריוויאלית. היא כרוכה בכך שההתפתחות העתידית – לפחות זו שניתן לזהותה כהתקדמות – חייבת להיות מן הסוג שמזהה ומכיר בהגדרה-עצמית זו, ולא מן הסוג שפונה לנורמות כנתונות באופן בלתי-תלוי בפרקטיקות החברתיות שלנו. ה"מוחלטות" של נקודת מבט זו, אם כן, חייבת להיות מובנת, לא במונחים של מערכת סופית של פרקטיקות או סטנדרטים – השיטה הפוליטית האחרונה והסופית, למשל – כי אם במונחים של האופן בו אנו מבינים ומתייחסים לשיטותינו הפוליטיות. וחשובה העובדה, שדבר זה ישמש כקריטריון לביקורת. למשל, הוא יספק טעמים לדחיית רעיונות דתיים ופוליטיים שפונים לכתבי-הקודש או לסמכויות דתיות, כאילו היו נמצאים מעל לתבונה או בלתי-תלויים בה. זוהי, בסופו של דבר, ביקורת סמכותו של מה שלכאורה נתון. ובעולמנו כיום – זוהי ביקורת נוקבת.

האם הדבר מבטל "כל מוחלט אפשרי וכל זהות אפשרית"? זהו המקום בו אני חושש כי ההפשטות פועלות ביתר שאת. המובן הרלוונטי של המוחלט, שונה למדי מזה שמיוחס להגל לעיתים קרובות, אך חלק ניכר מעבודת הפרשנות להגל, והלמידה מהגל, מורכב – לא מההכרעה בסוגיה 'האם הגל מקבל רעיון מסוים', כי אם מהקביעה כיצד הוא מבין אותו.

2) תשובתי לשאלה הקודמת נוגעת גם לשאלה זו. אני מבין את השאלה ככזו שמציעה שני סוגי הגבלות לביקורות על הגל שמשורטטות כאן: (1) מה שהן מבקשות להציג כאלטרנטיבה להגל, הוא למעשה הגל, ו-(2) ניסיון לנוע לקוטב האחר – להתמקדות בהבדל או באחרות – לכוד בה במידה, על פי רוב, ברעיונות של זהות: מוגדר על ידי אותו פרויקט מקורי-לכאורה, מטאפיסי כביר, פוליטי ותאולוגי, בדיוק כזה שממנו הוא טוען שהוא חומק.

במאמצי לשלול, כאלטרנטיבות מוטעות, את שני הקטבים הפרשניים ששורטטו בשתי השאלות שלך, אני דוחה את הנקודה הראשונה, ומוצא את השנייה מעמיקה בתובנותיה ומאירת-עיניים. חיוני להדגיש, שדחיית מטאפיסיקה ו/או פוליטיקה של זהות, מותירה מספר רב של אלטרנטיבות

פתוחות. דבר זה אינו צריך להוביל אותנו ל"ניגוד" כביכול, מאחר שאין כל עמדה "מנוגדת" אחידה שאליה חייבות כל הביקורות מסוג זה להוביל. נקודה זו משתמעת מתשובתי לשאלה הקודמת. ואולם, כל כמה שאנו מדברים על סידרה או משפחה מסוימת של ביקורות, שמבקשות להחליף את העמדה הזהותנית [identitarian], הטוטליטרית – שלעיתים תכופות סברו כי הגל מציע – בפוליטיקה ומטאפיסיקה של אחרות, אינני חושב שאנו מחליפים הגל מוטעה בהגל לא-ידוע אך אותנטי יותר. כפי שצינתי בתשובתי לשאלה הקודמת, הפרשנויות אותן אני מוצא כמשכנעות ביותר, מציעות אלטרנטיבה שלישית.

במידה שאנחנו מדברים על ביקורות שניתן לאפיין כנעות אל הקוטב הנגדי (במובן שפורט זה עתה), אני מסכים שלעיתים תכופות תגובות אלה חולקות עם העמדה המבוקרת לוגיקה בינארית שמונחת ביסודן, של דומות והבדל המובנים כמוציאים זה את זה. ואילו אני מוצא שחלק ניכר מהכוח הממשי של הפרויקט של הגל, מצוי בפירוקה של הנחה-מוקדמת משותפת זו.

שני המשפטים האחרונים בשאלתך מעלים בפני שאלות נוספות. לא לגמרי ברור לי למה הכוונה ב"מחשבה עכשווית, ליברלית, פוסט-מודרנית". אני לא מזהה כאן קטגוריה אחידה, ולו באופן רופף. אני מסכים שכמה ענפים של המחשבה הפוסט-מודרנית, כמו גם זרמים חשובים של המחשבה הליברלית, וגם של זו הדמוקרטית, עוצבו באופן עמוק על ידי הגל. אני חושב כאן על הכתבים של ג'ודית באטלר, ז'אק דרידה, צ'ארלס טיילור וג'פרי סטאוט, אם לנקוב בדוגמאות ספורות בלבד. אך אי-ההסכמה בקרב דמויות אלה, וההבדלים בדרכים המסוימות שבהן הגל חודר לתוך המחשבה שלהם – הם עצומים. המגוון הקיים במסגרת המורשת של הגל, והמחלוקות בקרב ענפיה השונים, גורמים לי להיות ספקני לגבי התבטאויות כגון "המשך ישיר וטבעי", או "הכרחי ובלתי-נמנע". אני מבין את הקונטינגנטיות ככזו שמשחקת תפקיד גדול יותר מזה שעליו מרמזות התבטאויות שכאלה, ואני חושב שהגל היה מסכים עם נקודה זו – על אף השקפותיו לגבי ההכרחיות.

3) זוהי סדרת שאלות מרתקת, מאתגרת, חשובה וחיונית. הרשי לי להתחיל בכמה הערות כלליות, שאני מקווה שימנעו אי-הבנות אפשריות לגבי תגובתי לנקודות המסוימות שאת מעלה. התייחסויותיו של הגל לדתות שאינן הנצרות, הן ללא ספק כמה מהנקודות שבהן שיפוטי לגבי אחרים נראים בעייתיים ביותר – הן גם עושות עוול וגם מסוכנות מבחינה פוליטית. טענתי באריכות שאל לנו לטאטא מתחת לשטיח את ההיבטים הללו של מחשבתו, בכך שנתייחס אליהם כאל הערות-אגב מינוריות ותו לא, וגם אל לנו להזניח את חפיפתם לאופני-שיח קולוניאליסטים אירופאיים מקיפים יותר, שמילאו תפקידים מכריעים בדיכוי ובסבל של מיליוני אנשים. עלינו להאשים את הגל על שהתייחס לכל המסורות הדתיות מלבד הנצרות כאל מקובעות ומתות. ובהינתן כמות ההוגים והסטודנטים היהודים שסביבו, ייתכן שאין מקום בו אשמה זו נסלחת פחות מאשר במקרה של היהדות. גם אם השקפתו של הגל על היהדות התפתחה במהלך העשור של 1820, הוא מעולם לא התייחס אל היהדות כאל כזו שמתפתחת בעצמה ובאופן משמעותי לאורך ההיסטוריה, כפי שעשתה הנצרות. לכן, אם אני הודף בחזרה כמה יסודות חשובים בשרטוטך את תפקידה של הנצרות במחשבה של הגל, אין בכוונתי, בשום אופן, לומר שהכל בסדר בהתייחסויותיו ליהדות ו/או לנצרות.

בשרטוט היחסים בין הנצרות לבין הפרויקט הפילוסופי הגדול יותר של הגל, נקודת המפתח מבחינתי היא, שהפילוסופיה מנחה את הפרשנות של הנצרות. כלומר, המשמעות של התורה והדוגמות הנוצריות אינה בשום אופן מובנת-מאליה. לו הייתה כזו, לא היה צורך בכרכים של התאולוגיה הנוצרית שנכתבו למן המאות הראשונות לספירה הנוצרית. במובן זה, אין מסומן אחד ויחיד ל"הבנה הנוצרית את האלוהות"; הסוגיה הייתה מושא למחלוקת עזה לאורך ההיסטוריה של המסורת. הגל מבין נקודה זו. והוא טוען מפורשות שהפילוסופיה היא זו שתשחרר, בסופו של דבר, את המשמעויות האמיתיות של תורות, סימבולים ופרקטיקות אלו – אותן המשמעויות שהגל טוען שצריכות להיות להם, אף כי לא כל המזהים עצמם כנוצרים הבינו אותם באופן זה.

לפיכך, בעוד שנכון, אמנם, שהדת נשפּטת על ידי הפילוסופיה, הנקודה היסודית יותר כאן היא שהדת מתפרשת על ידי הפילוסופיה. כפי שטענתו במקום אחר, משמעות הדבר היא, שלהתייחסותו של הגל אל הנצרות – בחלק האחרון של הרצאותיו על הפילוסופיה של הדת – כאל "הדת המוגשמת", יש משימה כפולה: היא חייבת הן להוכיח, בנימוקים פילוסופיים, מה חייב להיות תוכנה של הדת המוגשמת – הדת שמשלימה את ההתפתחות שאחריה עקב עד לנקודה זו – והן להוכיח שהנצרות, כפי שהגל טוען שיש לפרשה, היא דת זו. הראשונה מבין המשימות הללו, כפי שמעצב אותה הגל, נסמכת על הטיעונים הפילוסופיים שמפותחים לאורך שיטתו, ולא על פְּניה לסמכותה של הנצרות. סדר ההצדקה הוא מכריע: ניתן לומר על הנצרות שהיא הדת המוגשמת, לגבי דידו של הגל, משום שהיא מבטאת באמצעות *Vorstellungen* [דימויים] את התוכן שמוצדק על ידי הפילוסופיה. רק בזכות עמידתה בקריטריונים אלו, יכולה הנצרות להיחשב לדת המוגשמת. לכן, בעוד הגל מבין את הנצרות כחיונית להיווצרותה של נקודת המבט שלו, אחד המפתחות לשיטתו הוא, שהיא מבקשת לבטא את עצמה באורח שהופך לבלתי-הכרחית את הפניה להיסטוריה זו – או לכל היסטוריה אחרת – בתור סמכות חיצונית, נתונה גרידא.

כמובן, גם אם מקבלים הבניה זו של הפרויקט, ניתן בהחלט לטעון כי הגל נכשל בהוצאתו לפועל, במובן זה, שטיעונו נשענים על הנחות שאינן מוצהרות ואינן מוצדקות, הנגזרות מן הרקע הנוצרי הנרחב. בעוד שיש משהו בחשש זה – ויותר משאנו יכולים לבחון במלואו כאן – אופן זה של ניסוח העניין הוא פשוט מדי. משום שחלק ממה שמהמם כל כך ב"הגנה" של הגל על הנצרות הוא האופן העמוק בו זו קוראת תיגר על חלק ניכר, וניתן לטעון שעל החלק הארי, של הבנותיה של הנצרות. הגל מחוייב באופן עמוק להעמדת פרשנות מסוימת – על בסיס טענותיו הפילוסופיות – לתוכנה האמיתי של המסורת, ולא לפְּניה נאיבית לבסיס נוצרי פשוט-לכאורה כלשהו.

לנקודות אלה ישנן השלכות רבות לגבי התשובה לשאלות שאת מעלה. ההבנה את הגל כמי שטוען ש"שיטתו היא הניסוח הפילוסופי של האמת

של הנצרות", אינה צריכה להוביל לכך ש"מחוייבויות היסוד של האמונה הנוצרית משמשות כיסוד השיטה ההגליאנית". הטענה האחרונה הופכת את הבנתו של הגל את היחס שמתקיים בין השתיים.

באשר לקשרים בין תיאורו של הגל את הנצרות לבין החילון, אף אני מוצא אצל הגל קשר הדוק בין ההיסטוריה של הנצרות לבין ההתפתחויות בהן אנו דנים תכופות במונחים של חילון, אף אם מונח זה נעשה טעון. תיאורו של הגל את הפולחן או הקהילה הנוצריים טוען שההתפתחות המודרנית של הנצרות שלאחר הרפורמציה – וכדי להיות ברור, הוא מדבר כאן על הפרוטסטנטיות, ובפרט על הלותראניזם – הייתה כרוכה בכך, שלתוך החיים החברתיים והפוליטיים בכללם, חילחלה יותר ויותר התובנה, שאותה הוא מבין כנוצרית במובהק, שהמוחלט אינו אלא הקהילה שלנו. המוחלט נוכח בקרבנו. בעוד שמכמה בחינות, זהו שלטון של הנצרות על החברה, חשוב לזכור מספר נקודות. אחת, בדיוק במידה שמחוייבויות אלה מתפשטות מעבר לקהילה הנוצרית, הן כבר אינן פונות למסורת זו או למקורותיה כאל בני-סמכא כשלעצמם. בהקשר לכך, מחוייבויות אלה אינן מחייבות השקפה תאוקראטית, כי אם קשורות דווקא לדחייתה. לפיכך, התפתחות זו יכולה להיראות, כמו כן, בתור הפליה של הקהילה הנוצרית, ובמובן זה היא קושרת את הנצרות לתהליך של חילון. ואולם, כפי שמציינת תשובתי שלעיל, אינני מבין זאת כדבר מה המחייב מצב של משחק אינסופי, שבו הנורמות כולן מובנות כתקפות במידה שווה, ולפיכך אינן-תקפות.

בנוסף לכך את מציעה, שכל אלו שעושים שימוש ניכר במחשבה של הגל – כמו למשל מרקסיסטים שמבינים את עצמם כ'חילוניים' – מתחייבים באופן אימפליציטי להנחות-היסוד הנוצריות, שנדמה שרבים מהם מבקשים להתנער מהן. אך נראה לי שדבר זה מפרש שלא כהלכה את היחס שהגל מציב בין הנצרות לבין הפילוסופיה שלו. הצעה זו, הן פונה להמשגה מהותנית והומוגנית יותר של הנצרות מזו שעלינו לקבל, והן נכשלת בהבנת המידה שבה ההבניה המסוימת של הגל את הנצרות, בעצמה מבוססת בפרויקט פילוסופי, שלפחות במקרה שהוא מצליח, הוא מוצא את הצדקתו בתבונה, ולא פונה בפשטות לדוגמה.

אם כן, בסופו של דבר, אני שותף לחשש שרבים מן היורשים והפרשנים של הגל – אף רבים מאלו שאת פרשנותם ליעדיו המנחים אני מוצא מאירת-עיניים ביותר – אינם עושים צדק עם חשיבות הדת במחשבתו. ואף על פי כן, אני סבור שחשיבות זו פורשה שלא כהלכה על ידי אלו הסבורים כי הדוקטרינות הנוצריות המהותיות-לכאורה משמשות – בין אם במפורש ובין אם במובלע – מעין סטנדרט שלאורו עשוי הפרויקט הפילוסופי של הגל להיאמד ולהישפט. הגל קורא תיגר על כל הצדדים בדיון זה.